

УДК 368-044.377

**В. А. Козирєв, аспірант,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”**

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ КРИЗИ СТРАХОВОГО РИНКУ

У статті проведено аналіз підходів до визначення понять “криза” та “криза страхового ринку”, ідентифіковано причини та наслідки нестабільності в розвитку страхових компаній України у кризовий і післякризовий періоди.

Ключові слова: криза, криза страхового ринку, чинники поглиблення кризи.

Постановка проблеми. Страховий ринок України переживає нині скрутні часи. Складно спрогнозувати, яким чином відбуватиметься його подальший розвиток з огляду на загальну ситуацію економічної нестабільності. Незважаючи на те, що страхові компанії вже пережили дві фінансово-економічні кризи (1998–1999 та 2008–2009 років), післякризова ситуація невизначеності страховиків щодо пошуку нових векторів розвитку суттєво не змінилась.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі чимало уваги приділено проблемам функціонування страхового ринку в умовах загальної фінансово-економічної кризи. Так, зокрема, К. Шматко [15] та Г. Блакита [1] вважають, що існує низка негативних тенденцій на страховому ринку, які стримують його подальший розвиток і зростання; О. Гаманкова [5] та О. Залетов вивчали вплив фінансової кризи на страхування та можливі шляхи її подолання; О. Заруба акцентує увагу на прийнятті виважених управлінських рішень з боку страховиків в умовах загальної економічної кризи [7].

Не вирішені раніше частини проблеми. На думку більшості вітчизняних аналітиків, страховий ринок України перебуває у стані нестабільності і невизначеності. Дослідження страхового ринку мають переважно теоретичний характер та різняться у відображенні подій, що спричинили його проблеми. У більшості розглянутих робіт немає чіткої відповіді на питання, які чинники спровокували поглиблення кризи страхового ринку України та в якому стані перебувають страхові компанії у сучасних умовах. На нашу думку, необхідно надати змістовну характеристику стану страхового ринку України як такого, що перебуває у стані нестабільності, на основі традиційних та інноваційних

підходів до визначення поняття “криза” та провести аналіз факторів, що спричинили настання кризових ситуацій.

Метою статті є аналіз страхового ринку України, вивчення теоретико-методологічних засад кризи страхового ринку та ідентифікація чинників, що спровокували її настання.

Виклад основного матеріалу. Страховий ринок є однією з найважливіших складових фінансового сектору економіки. Упродовж останніх років розвиток страхового ринку супроводжувався значними труднощами та перешкодами. Більшість експертів схиляються до думки, що сучасний стан страхового ринку характеризується як нестабільний. Поряд з незначним поживавленням, після подолання наслідків фінансово-економічної кризи, з’являються нові дестабілізуючі явища, що призводять до таких наслідків:

- зниження рівня платоспроможності та попиту громадян і юридичних осіб на страхові послуги;
- відсутність надійних інструментів довгострокового розміщення страхових резервів;
- обмеження конкуренції в окремих секторах ринку страхових послуг;
- негативні зміни у структурі власності багатьох страхових організацій та істотне зниження їх здатності виконувати свої зобов’язання перед клієнтами;
- низька інформаційна прозорість страхового ринку, що створює проблеми для потенційних страхувальників у виборі страхових організацій;
- низький рівень капіталізації страхових організацій і нерозвиненість національного перестраховального ринку, що призводять до неможливості страхування великих ризиків без значної участі іноземних перестраховальних компаній і відтоку сум страхової премії за кордон [5].

Подолання вищезазначених дестабілізуючих явищ потребує детального аналізу поняття “нестабільність” та її граничних проявів у вигляді фінансових та економічних криз.

На думку Г. Блакити, нестабільність фінансового середовища є одним із елементів загальної нестабільності економічних умов перспективного розвитку, що характеризує непередбачену зміну векторів та кількісних значень комплексу зовнішніх факторів впливу на результати фінансової діяльності, яка не контролюється підприємством і не може бути заздальгідь ідентифікована зі стовідсотковою надійністю. Нестабільність характеризується втратою мобільності, динамізму та

гнучкості економічної системи, нездатністю своєчасно і повною мірою пристосовуватися до змін в економіці і зовнішньому середовищі.

На думку П. Труніна та М. Каменських, визначення періодів, які можна назвати фінансовою нестабільністю чи кризою, – непросте завдання. Цілком логічно вважати фінансовою нестабільністю банкрутство кількох фінансових інститутів. Однак за деяких обставин це може бути складовою звичайної ринкової взаємодії, коли припиняють функціонувати збиткові фірми, які не змогли організувати ефективну діяльність. В інших ситуаціях банкрутство одного фінансового інституту може стати причиною фінансової кризи. Тому під фінансовою нестабільністю чи кризою зазначені науковці розуміють такі проблеми у фінансовій системі країни (чи їх сукупність), які істотно негативно впливають на економічну активність.

Ми поділяємо думку Р. В. Федоровича, що економічна нестабільність зумовлює необхідність дослідження причинно-наслідкових зв'язків і розробки дієвих методів мінімізації негативних наслідків, які приводять до економічних ризиків, що, у свою чергу, провокують настання кризових явищ [14, с. 256–257].

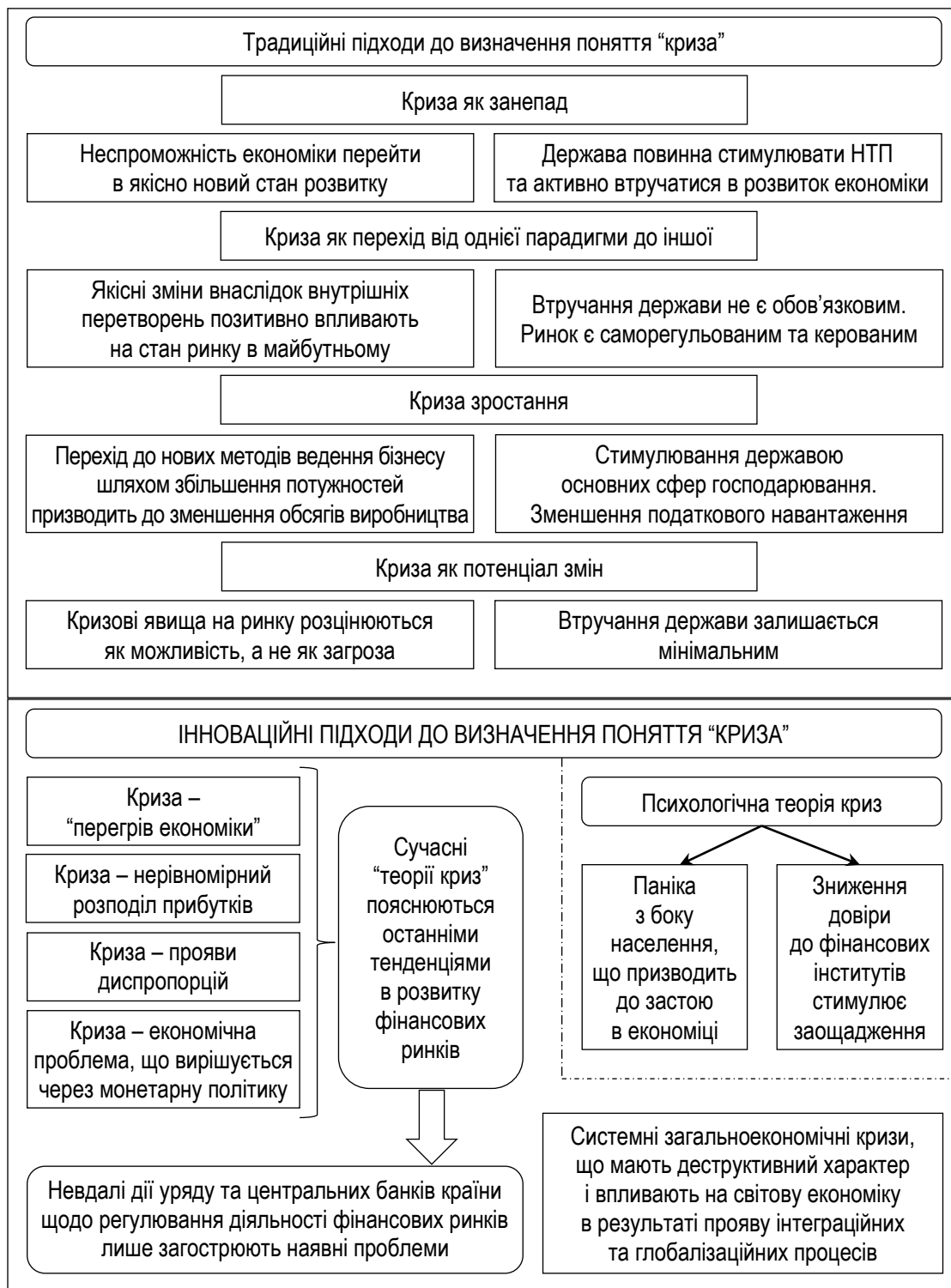
У такій ситуації потрібно визначити, як охарактеризувати поняття “криза” на страховому ринку України.

Виходячи з етимології слова, “криза” (від грец. crisis – рішення, поворотний пункт, суд) означає різкий, крутий злам у течії якогось процесу, що змінює його форму, напрямок, а також точку вибору, який перекреслює щось у минулому.

Поняття “криза” почало використовуватись в економіці лише в ХІХ столітті. Класичне економічне поняття кризи, що сформувалося в той час, передбачає трактування її як небажаної й драматичної фази у капіталістичній економічній системі, що характеризується коливаннями й негативними явищами, перешкодами.

На нашу думку, необхідно провести розподіл існуючих поглядів на поняття “криза”, щоб зрозуміти, який саме сценарій розвитку ситуації нестабільності характерний для сучасного страхового ринку України (рис. 1).

Традиційні підходи до визначення кризи поєднують у собі погляди науковців ХVІІІ–ХХ ст. Вчені того часу вважали, що криза – цілком контрольоване явище, характерне для економіки, яка розвивається стрімкими темпами. Акцентуючи увагу на правильних діях з боку держави, науковці знаходили шляхи подолання криз. У будь-якому випадку, криза розглядалася лише як перешкода в розвитку економіки та така, що не може мати системного характеру.

Рисунок 1 – Узагальнення теоретичного підґрунтя дослідження поняття “криза”

З розвитком ринкових відносин, підвищенням прозорості фінансових ринків та активної діяльності фінансових посередників виникає потреба в активному втручанні держави у всі сфери економіки шляхом

застосування пруденційних і превентивних заходів при проведенні грошово-кредитної політики. З одного боку, держава повинна контролювати фінансовий ринок шляхом введення певних обмежень, а з іншого – її активне втручання та запровадження політики антикризового управління можуть спричинити появу певних диспропорцій у розвитку економіки та недовіри з боку населення до фінансових інститутів. На сучасному етапі розвитку з'являються принципово нові системні ризики, що мають глобальний характер та призводять до появи системних криз [16–18; 20].

Для визначення та характеристики кризи страхового ринку України розглянемо існуючі підходи більш детально.

А. Сміт у праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” (1776 р.) кризові явища в економіці охарактеризував як “перегрів” економічної системи, які є результатом спекулятивних дій – спроб банків залучити покупців облігацій виплатою високих відсотків, що призводить до істотної втрати капіталу банками [13].

Д. Рікардо був водночас послідовником та опонентом А. Сміта, але він не враховував можливості настання загальної кризи перевиробництва або недоспоживання і наголошував на тому, що ситуація перевиробництва одного товару на ринку можлива, але цього не може статися з усіма товарами одночасно [19]. Тому він вважав трактування поняття “криза” як кризи перевиробництва хибним. На його думку, основою криз є нерівноцінний розподіл багатств.

Ж.-Б. Сей у праці “Трактат політичної економії” (1803 р.) пояснював кризові явища в економіці диспропорціями, що виникають у процесі виробництва, обміну і споживання [12]. Грунтуючись на його поглядах, робимо висновок, що, урегулювавши дисбаланси та диспропорції, можна уникнути загальної економічної кризи.

Характеристику економічної кризи дав також Дж. М. Кейнс у праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (1936 р.). Під кризою він розумів економічну проблему, яку здатна врегулювати держава шляхом монетарної політики. Дж. М. Кейнс наполягав на державному втручанні в економіку, а також визначив першопричини кризових явищ, серед яких – схильність до заощаджень [9].

Український економіст М. Туган-Барановський причину виникнення криз пояснював диспропорцією між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва. Він вважав, що потрібно забезпечити раціональне регулювання інвестицій.

На думку І. Шумпетера, існує психологічна теорія криз, коли кожній фазі властива своя психологічна картина, що формує ставлення до інвестицій. Паніка кризового стану веде до застою капіталовкладень, а підвищений настрій в умовах зростання економіки стимулює інвестування [4].

Як бачимо, погляди вчених різняться стосовно визначення головних каталізаторів кризових явищ на фінансовому ринку та органів, що повинні стабілізувати ситуацію у разі виникнення дисбалансів і диспропорцій.

По-перше, кризи можна сприймати із суто деструктивної точки зору, виокремлюючи основні напрямки їхнього впливу на суспільство. Це вважається одним із традиційних підходів до сприйняття криз у процесі розвитку систем. Зокрема, більшість політологів і соціологів марксистського спрямування вважають конфлікт такою формою соціальних відносин, яка в процесі розвитку за допомогою суто раціональних методів та еволюцій припинить своє існування. Здійснюючи філософський аналіз поняття криз, радянські дослідники М. Селєзньов та М. Левінтов ґрунтуються на науковій методології марксистсько-ленінської школи, наголошуючи на тому, що криза долається за рахунок стрибка в якісно новий стан, тобто за допомогою революційних змін [4].

По-друге, кризи можна виокремити крізь призму позитивних і конструктивних чинників як процес синергійності кризових потоків. На тлі цих конструктивних перебудов поступовий перехід від трактування криз як занепаду немарксистської науки до концепції кризи її зростання виокремив С. Іванюта [8].

Можна сказати, що більшість політологів немарксистського спрямування виділяють у кризових рефлексіях значну кількість позитивних елементів для суспільства, беручи до уваги теорію існування суспільства в постійному переході від кризи до кризи, так би мовити, в існуванні циклічності криз. Сприймаючи кризу як філософський елемент існування буття, що є невід'ємною частиною та певним рушієм суспільного розвитку, аналізуючи кризу у формі національних політичних протистоянь, можна виокремити основні позитивістські тенденції криз, що сприяють виходу соціальної напруги, спричиняючи соціальні зміни різних масштабів.

По-третє, варто також виокремити підхід до категорії “криза”, що поєднує деструктивні та конструктивні чинники по-різному в різних конкретних ситуаціях.

Заслуговує на увагу концепція фінансової кризи як механізму реалізації системного ризику – ризику втрат, пов'язаних із несприятливими змінами на ринку загалом, які можуть бути викликані ефектом доміно на фінансовому ринку або кризою довіри серед інвесторів, що створює ситуацію загальної неліквідності. Методологія і специфіка системного аналізу кризи залежать від її масштабів (глобальна, регіональна, в межах певної країни, галузева), а також її характеру (фінансова тощо) і тривалості [3].

Як наслідок, криза на страховому ринку розглядається як прояв загальної системної кризи, що не тільки впливає на стабільність фінансових ринків, а й провокує перетворення в соціальній сфері та позначається на житті суспільства [6].

На думку О. Барановського, “криза” – це багатоаспектне економічне поняття, система поглядів на економічну сутність якого перебуває в стані розвитку.

В. Ковальов акцентує увагу на тому, що під фінансовою кризою розуміється різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінних показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників.

Кризи по-різному впливали на розвиток страхової справи України. Тому досить важко визначитись, до якої саме з виокремлених характеристик поняття “криза” можна віднести ситуації невизначеності та нестабільності, у яких перебував ринок. Доцільним є проведення ретроспективного аналізу, який дасть можливість визначити основні тенденції на ринку, а також охарактеризувати сучасний стан страхової галузі України.

У 1998 році страховий ринок України лише починав розвиватися, тому перше падіння ринку було не дуже відчутним, зважаючи на низький рівень його розвитку в докризовий період. У зв'язку з цим ринок відновився достатньо швидко і вже на кінець 1999 року головні фінансові показники компаній перевищували докризовий рівень. Крім того, у 1998–1999 рр. переважна більшість страхових послуг реалізовувалася юридичними особами (менша кількість страхувальників зумовила меншу кількість страхових претензій, судових позовів за невиконання страховиками своїх зобов'язань) [6].

У 2000–2008 роках страховий ринок розвивався вже досить активно, збільшувалися основні фінансові показники компаній, а головне – швидкими темпами зростало страхування фізичних осіб. Саме за цей сегмент страхового ринку розгорнулася основна конкурентна боротьба між провідними компаніями. Страховики часто вдавалися до неякісної конкуренції (наприклад, демпінгували при формуванні страхових тарифів, укладали договори без франшизи), формували свої ринкові і фінансові стратегії на основі так званої планової збитковості. Завдяки досить ризиковій фінансовій політиці переважна більшість страхових компаній виявилися вразливими до фінансово-економічної кризи. Втрати страхового ринку під час фінансової кризи 2008–2009 років виявилися більш суттєвими, ніж протягом 1998–1999 років. Відповідно, і відновлення ринку потребувало значно більше часу [17].

Класифікація чинників, які провокують настання кризових ситуацій на страховому ринку, дозволяє з високою ймовірністю стверджувати, що фінансова криза страхового ринку визначається не просто наявністю певних локальних недоліків, а є, як правило, результатом системних помилок у політиці, планах розвитку та ринковій стратегії (рис. 2).

Рисунок 2 – Ідентифікація чинників, що спровокували виникнення кризи на страховому ринку України

У процесі детального аналізу ситуації на страховому ринку необхідно враховувати його структурні, організаційні та інституційні особливості. Чим більше зростання відносних показників активів фінансового сектору, тим більшою є його роль для економіки і, відповідно, посилюється зв'язок реального і фінансового секторів, що, у свою чергу, збільшує ризики взаємозалежних кризових явищ.

Зараз в економіці України спостерігається взаємозалежність таких параметрів, як рівень інфляції, падіння курсу національної валюти та капіталізації ринку акцій, скорочення депозитної бази у банківському секторі, банкрутство фінансових інститутів, зокрема страхових компаній. Таким чином, рівень фінансового посередництва, що вимірюється показником відношення активів фінансового сектору до ВВП, характеризує ступінь схильності до системних криз. У страховому секторі це показник частки валових страхових премій у структурі ВВП.

На нашу думку, можна стверджувати, що страховий ринок України, починаючи з 2010 року, переживає кризу невикористаних можливостей. Страхові компанії не здатні повною мірою використати свій інвестиційний потенціал та реалізовувати власні послуги.

Аналіз показників діяльності страхових компаній за період 2011–2013 рр. дозволяє підтвердити вищезазначену тезу.

Класичне страхування зростало повільними темпами, частка чистих премій у ВВП за станом на кінець 2012 року залишилася на рівні 2011 р. і становила 0,7 % (за оцінками Української федерації ubezpieчення).

Зростання обсягів зібраних страхових премій від страхування автомобільного транспорту (КАСКО), яке за підсумками півріччя становило 2 %, на кінець 2012 року стало демонструвати негативну динаміку. Причина – продовження старіння автопарку, а також зростання ставок за позиками і фактично повна зупинка банками автокредитування. Таким чином, зростання в цьому сегменті за підсумками 2012 р. становило не більше 1 %.

Динаміка ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності автовласників (ОСЦПВ) за внутрішніми договорами також сповільнюється. Цим видом страхування вже охоплено понад 75 % автовласників. У 2012 році кількість укладених договорів збільшилась усього на кілька відсотків. У той же час зростання обсягу страхових премій з цього виду, який до кінця року становив 9 %, пояснюється зростанням середнього строку дії полісів. Позитивні тенденції спостерігаються в особистому страхуванні, поштовх якому дала активізація банками споживчого кредитування. Очікується, що в 2013 році приріст чистих премій класичного ринку становитиме близько 12 % і незначно перевищить рівень інфляції (7,4 %). Тенденції цього року збережуться

на ринках страхування КАСКО (прогнозне зростання до 8 %) і особистого страхування (до 18 %). Ринок ОСЦПВ зросте приблизно на 21%.

На сьогодні страховий ринок України потребує чіткої стратегії розвитку. Від держави вимагаються рішучі дії у правовому полі, які повинні супроводжуватися прийняттям нових, принципово важливих нормативно-правових актів, що були анонсовані у 2009–2012 рр.

По-перше, прийняття Стратегії розвитку страхової галузі повинно зміцнити роль страхування в економічній політиці і зробити його інструментом мінімізації ризиків не тільки для громадян і підприємств, а й для держави в цілому.

По-друге, учасники страхового ринку сподіваються, що наступного року буде прийнято закон “Про страхування” [11]. Зараз документ знаходиться на завершальній стадії редагування, проте залишилися питання, які вимагають додаткового обговорення. Одне з них – регулювання діяльності страхових посередників, у тому числі й тих, для яких ця діяльність не є основною. Важливо, щоб діяльність посередників не виявилася регульованою штучними нормами. Тому пропонується дотримуватися в цьому питанні Європейської директиви, що регламентує діяльність посередників, яка з 2006 року впроваджена в країнах ЄС. Таким чином, ми зможемо гармонізувати українське і європейське законодавство в цій сфері.

Інша важлива проблема, щодо якої потрібно знайти компроміс, – впровадження інвестиційного та пенсійного страхування. У цьому випадку приводом для розбіжностей є конкуренція між різними видами діяльності – пенсійним забезпеченням та управлінням активами, з одного боку, і страхуванням – з іншого.

Компанії зі страхування життя сьогодні накопичили достатній досвід в організації продажів фінансових послуг клієнтам – фізичним особам. Крім того, обсяг резервів зазначених фінансових посередників вдвічі перевищує накопичення недержавних пенсійних фондів. У той же час ринок страхування життя зазнав серйозного удару у зв’язку з введенням єдиного соціального внеску. Компанії у сфері страхування життя мають розвинену інфраструктуру, тисячі навчених агентів, розгалужену філіальну мережу та значний досвід роботи з масовим клієнтом. Задіявши потужності компаній, держава зможе не витратити кошти на створення системи з нуля і знизити витрати на її адміністрування.

Висновки. Результати ґрунтовного аналізу засвідчили, що економічна нестабільність зумовлює необхідність дослідження причинно-наслідкових зв’язків і розробки дієвих методів мінімізації негативних наслідків, які призводять до економічних ризиків та, у свою чергу, провокують настання кризових явищ. На сьогодні страховий ринок

України перебуває у кризовому становищі та не здатний повною мірою використати можливості з надання та реалізації страхових продуктів. Згрупувавши чинники, що здатні спровокувати кризу на страховому ринку, можна зробити висновок, що страхові компанії свідомо піддавали свою діяльність підвищеному рівню ризику та спричинили кризу на страховому ринку, поглибивши негативні наслідки загальної фінансової кризи 2008–2009 років. У післякризовий період виникла проблема спроможності страхового ринку до самовідновлюваності. Прийняття Стратегії розвитку страхової галузі та нової редакції Закону України “Про страхування” сприятиме розвитку страхування та задіє повною мірою існуючі потужності страхових компаній.

Список літератури

1. Блакита Г. В. Економічна нестабільність та фінансова стратегія торговельних підприємств: характер впливу і форми реагування / Г. В. Блакита // Економіка підприємств. – 2011. – С. 94–99.
2. Богданов А. А. Тектология: Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – 351 с. – ISBN 5-282-00537-9.
3. Вайн С. Глобальный финансовый кризис. Механизмы развития и стратегии выживания / С. Вайн. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 302 с.
4. Гаврилишин Б. Г. Економічна енциклопедія : підруч. / за наук. ред. Б. Г. Гаврилишина, С. В. Мочерного, О. А. Устенка ; Б. Г. Гаврилишин. – К. : Академія, 2001. – 848 с. – ISBN 966-580-074-4.
5. Гаманкова О. О. Фінанси страхових організацій] / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2007. – 328 с.
6. Глобальна економічна криза та Україна [Електронний ресурс] / Офіційний сайт журналу “Реальна економіка”. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/22/28041.html>.
7. Заруба О. Д. Страхова справа : підруч. / за наук. ред. О. Д. Заруби ; О. Д. Заруба. – К. : Знання, КОО, 1998. – 321 с.
8. Іванюта С. М. Антикризове управління : навч. посіб. / С. М. Іванюта. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – ISBN 978-966-364-423-3.
9. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента і грошей / Дж. М. Кейнс. – К. : Барви, 1998. – 210 с. – ISBN 966-7543-25-0.
10. Орієнтуємося на рейтинги [Електронний ресурс] : Офіційний сайт газети “Галицький кореспондент”. – Режим доступу : <http://www.gk-press.if.ua/node/3049>.
11. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР (зі змін. та доп.). – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960085.html.
12. Сей Ж.-Б. Трактат політичної економії / Ж.-Б. Сей. – К. : Основа, 2001. – 213 с. – ISBN 5-365-00546-5.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов] / А. Смит. – М. : ЭКСМО, 2007. – 332 с. – ISBN 978-5-699-18389-0.
14. Федорович Р. В. Основні риси структурно-функціональної будови аналітичного процесу / Р. В. Федорович // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – С. 256–257.

15. Шматко К. А. Страховий ринок України в сучасних умовах / К. А. Шматко, Н. В. Нестеренко // Держава та регіони. – 2012. – № 2. – С. 35–38.
16. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses [Electronic resource] : Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities European Commission, 2009. – № 7. – 90 p. – Access: http://www.ec.europa.eu/economy_finance/publications
17. Mah-Hui L. Old Wine in a New Bottle : Subprime Mortgage Crisis – Causes and Consequences [Electronic resource] : The Levy Economics Institute of Bard College Working Paper – NY : Annandale-on-Hudson, 2008. – No. 530. – 30 p. – Access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1126274
18. Neal L. The Financial Crisis of 1825 and the Restructuring of the British Financial System [Electronic resource] : Review, 1998. – may/june. – P. 53–76. (Federal Reserve Bank of St. Louis) Access: <http://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/9805ln.pdf>
19. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation / D. Ricardo. – Third edition. – London : Liberty Fund, Inc., under license from the Royal Economic Society, 1821. – 512 p.
20. Rosenthal U. Crisis Management and Decision Making : Simulation Oriented Scenarios / U. Rosenthal, B. Pijnenburg // Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1991. – 157 p.

Отримано 30.07.2013

Summary

The paper analyzes approaches to definitions of “crisis” and “crisis in the insurance market”, identifies the causes and consequences of instability in the development of insurance companies of Ukraine in the post-crisis period.